

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

**Nacrt Analize veleprodajnog tržišta pristupa i
započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih
telefonskih mreža
– Odgovori na komentare –**

Podgorica, mart 2020. godine

Nacrt Analize veleprodajnog tržišta pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža

– Odgovori na komentare –

Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	1.	<p>Usluga prenosa govora putem Internet Protokola (VoIP), obuhvata sve vrste prenosa govora putem Internet Protokola, a koje mogu biti upravljane i neupravljane. U slučaju „nevođenih/neupravljanih“ (eng. non-managed) poziva govori se o usluzi prenosa govora koja se pruža putem Internet protokola, ali koja u isto vrijeme u jednom svom dijelu prolazi kroz javni Internet (eng. VoIP) i kao takva nema zagarantovani kvalitet. Prilikom analize zamjenjivosti tražnje na maloprodajnom nivou važno je napomenuti da navedena usluga nema zagarantovani kvalitet pružanja usluge, odnosno ne odgovara kvalitetu javno dostupne telefonske usluge u mobilnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitutivnu uslugu pozivima započetim u mobilnim mrežama.</p>	<p>Smatramo da kvalitet usluge nije od presudnog značaja za korišćenje ili nekorišćenje ove usluge (korisnici se u slučaju smanjenja nivoa kvaliteta eventualno opredijele da promijene aplikaciju i koriste uslugu preko nekog drugog od globalnih internet provajdera). Trend rasta korišćenja tih aplikacija je svjetski pa i crnogorski „fenomen“ pa se ne možemo saglasiti sa zaključkom da se VoIP pozivi ne mogu smatrati supstitutom pozivima koji potiču iz mobilnih mreža. Ne govori li dovoljno o tome podatak da samo jednu od tih aplikacija Whats App koristi dvije milijarde korisnika u svijetu što znači da korisnik iz Crne Gore može obaviti poziv ka dvije milijarde osoba u svijetu. Ne vidimo razloga zašto korisnik ne bi poziv iz mobilne ili fiksne telefonije zamijenio pozivom koristeći tu aplikaciju. Pri čemu korisnici obično koriste bar dvije aplikacije.</p> <p>U procesu komentaranja nacrta dokumenta primjene testa tri kriterijuma na ovom tržištu pozvali smo se na podatke Zavoda za statistiku Crne Gore o istraživanju „Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u</p>	<p>Agencija ostaje pri stavu da Neupravljani pozivi putem internet protokola (VoIP) nemaju zagarantovani kvalitet pružanja usluge, te da korisnici VoIP usluge mogu međusobno komunicirati samo ukoliko su konektovani na Internet i koriste istu aplikaciju, iz kog razloga te usluge ne mogu predstavljati supstitutivnu uslugu pozivima započetim u mobilnim mrežama.</p> <p>Neupravljani VoIP, koji se obično pruža kao OTT usluga, pruža mogućnost da korisnik može upućivati pozive brojevima u planu numeracije pod uslovom da je on ili ona klijent koji plaća. Ipak, ove usluge se uglavnom koriste za pozivanje ili primanje poziva od drugih korisnika koji koriste istu uslugu. Da bi se ostvarili i primili pozivi, korisnici moraju biti prijavljeni na određenu uslugu i uključiti uređaj (pametni telefon, tablet ili laptop / PC) i da imaju uslugu pristupa internetu. Uprkos sve većoj penetraciji pametnih telefona i tablet računara, neupravljani VoIP još uvijek se ne razmatra u većini evropskih zemalja, kao</p>

		<p>Crnoj Gori'' (82% osoba u Crnoj Gori koristi internet, a 68% to radi svakodnevno (Brand Pulse, Ipsos, maj 2018), 79% osoba u Crnoj Gori koristi smartphone, i kao glavni razlog upotrebe interneta navodi – komuniciranje tj. razgovori i poruke, 77%, i internet aplikacije, koje više od svih ostalih koriste, su one za razgovore i poruke tj.Viber, Whatsapp, FB messenger. 82%. (Istraživanje internet upotrebe, Ipsos, februar 2019)</p> <p>Smatramo da ne postoji nijedan razuman argument kojim se može braniti stav da ti pozivi nijesu zamjenska usluga za pozive započete u fiksnim ili mobilnim mrežama stanardne telefonije.</p> <p>Na kraju podsjećamo da je u poglavlju 2.2.tacke 33, 35 , 36 i38 Smjernica EU Komisije za analizu tržišta i ocjenu značajne tržišne snage na temelju regulatornog okvira EU-a za elektronske komunikacijske mreže i usluge iz 2018. god definisano sljedece:</p> <p>U skladu s ustaljenom sudskom praksom relevantno tržište proizvoda obuhvata sve proizvode ili usluge koji su dovoljno zamjenjivi ili nadomjestivi ne samo zbog svojih objektivnih karakteristika, cijene ili načina upotrebe, nego i zbog uslova tržišne konkurencije i/ili strukture ponude i potražnje na predmetnom tržištu.</p> <p>Stoga bi državna regulatorna tijela trebala pokrenuti postupak određivanja relevantnog tržišta proizvoda ili usluga objedinjavanjem</p>	<p>supstitutivna usluga pozivima iz fiksnih i mobilnih mreža.</p> <p>Agencija nema dostupne podatke o obimu saobraćaja i poruka putem OTT usluga. Medjutim, poput svih mrežnih mobilnih operatora u Evropi Crnogorski Telekom je pribjegao uspješnoj strategiji sa ponudom flat paketa čime je održao nivo ARPUa na tržištu na kojem se smanjuje obim saobraćaja za tradicionalne usluge. Flat paketi obezbjedjuju sigurnost u poslovanju mobilnih operatora da ostvaruju minimalno prihod po pretplati, dok istovremeno korisnici mogu postići veću predvidljivost troškova u okviru pretplate. S obzirom da krajnji korisnici uglavnom ne iskoriste u potpunosti saobraćaj koji je na raspolaganju u okviru paketa, pri čemu sve veći broj paketa podrazumijeva i neograničen broj poziva i SMS poruka u mreži, oni će samo će u ograničenoj mjeri moći postići niže troškove preusmjeravanjem npr.medjunarodnih poziva kao OTT usluge. Dakle, flat paketi u velikoj mjeri smanjuju podsticaje krajnjih korisnika da koriste OTT usluge.</p>
--	--	---	--

		<p>proizvoda ili usluga koje potrošači upotrebljavaju u istu svrhu (krajnja upotreba). Iako je krajnja upotreba proizvoda ili usluge usko povezana s njihovim fizičkim karakteristikama, različite vrste proizvoda ili usluga mogu se upotrebljavati kako bi se postigao isti cilj.</p> <p>Sve većim približavanjem različitih tehnologija možda će se među različitim uslugama postići zamjenjivost proizvoda, što operatorima često omogućuje da u maloprodaji ponude slične pakete proizvoda.</p> <p>Osim toga, kao potencijalna sila u tržišnoj konkurenciji s postojećim maloprodajnim elektronskim omunikacionim uslugama pojavile su se takozvane „over-the-top“ (OTT) usluge ili drugi komunikacioni putevi povezani s internetom. Stoga bi državna regulatorna tijela trebala ocijeniti mogu li se, na osnovi usmjerenoj prema budućnosti, u okviru takvih usluga ponuditi proizvodi koji će djelomično ili potpuno zamijeniti tradicionalne telekomunikacijske usluge.</p> <p>Pri utvrđivanju postojanja zamjenjivosti potražnje državna regulatorna tijela trebala bi razmotriti svaki dokaz o prijašnjem ponašanju kupaca te ocijeniti vjerovatnu reakciju kupaca i dobavljača na takvo povećanje cijene predmetne usluge.</p> <p>Ponašanje korisnika na crnogorskom tržištu itekako pokazuju da je u pitanju usluga koja je</p>	
--	--	--	--

			zamjenska uslugama mobilne i fiksne telefonije.	
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	2.	Kako su su preuzeti koraci koji su minimizirali uticaj načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju da uđu na tržište, konstatujemo da po ovom pitanju ne postoje snažne i trajne barijere.	Ovakav zaključak je Agencija trebala donijeti i kada su u pitanju tržišta fiksne mreže koja su, takodje, predmet ovog trećeg kruga analiza relevantnih tržišta 2019/2020 jer su kako postojećim tako i onim operatorima koji bi namjeravali ući na tržište usluga fiksne mreže dostupni razni modeli korišćenja mreže tzv. mrežnih operatora (a nakon donošenja relevantnog zakona, infrastruktura još većeg broja mrežnih operatora biti dostupna za razvoj broadband mreža)	<p>Agencija je konstatovala da ne postoje <u>nikakve</u> odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru koji je izgradio sopstvenu mrežu da ostvari ulazak na tržište i počne da pruža komercijalne usluge, dakle koje se odnose na odsustvo bilo kakvih administrativnih ili regulatornih barijera. Međutim, saglasno ERG dokumentu o sprovođenju Testa tri kriterijuma, u sklopu prvog kriterijuma koji se odnosi na postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište strukturne, pravne i regulatorne prirode podkriterijum strukturne barijere imaju najveći značaj kod donošenja zaključka o ispunjenosti uslova iz prvog kriterijuma.</p> <p>U pogledu komentara Crnogorskog Telekoma o uslovima korišćenja infrastrukture svih mrežnih operatora koji će biti uređeni zakonom koji je još uvijek u proceduri, Agencija ističe da se postupak ponovnih analiza relevantnih tržišta sprovodi periodično u skladu sa odredbama ZEK-a ili češće u slučaju promijenjenih okolnosti na tržištu.</p>

Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije																
Crnogorski Telekom	3.	<p>Učešće operatora na tržištu u odnosu na ukupan broj korisnika mobilne telefonije u posmatranom periodu se nije značajno mijenjalo, što je prikazano na narednom grafiku:</p> <table border="1"> <caption>Data for Grafik 1: Učešće operatora na tržištu u odnosu na ukupan broj korisnika mobilne telefonije</caption> <thead> <tr> <th>Godina</th> <th>Operator 1 (Blue)</th> <th>Operator 2 (Orange)</th> <th>Operator 3 (Grey)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>2016</td> <td>36.29%</td> <td>34.70%</td> <td>29.01%</td> </tr> <tr> <td>2017</td> <td>35.89%</td> <td>33.71%</td> <td>30.40%</td> </tr> <tr> <td>2018</td> <td>34.77%</td> <td>32.56%</td> <td>32.67%</td> </tr> </tbody> </table> <p><i>Grafik 1: Učešće operatora na tržištu u odnosu na ukupan broj korisnika mobilne telefonije</i></p>	Godina	Operator 1 (Blue)	Operator 2 (Orange)	Operator 3 (Grey)	2016	36.29%	34.70%	29.01%	2017	35.89%	33.71%	30.40%	2018	34.77%	32.56%	32.67%	<p>Dati grafik se može čitati i drugačije, za ovako malo tržište kakvo je crnogorsko na kome usluge pružaju tri operatora ove promjene se mogu cijeliti i značajnim. Takođe, postoji trend rasta ukupnog broja korisnika na tržištu kao i korišćenja usluga prenosivosti brojeva i to u mrežu koja u posmatranom periodu i inače bilježi rast tržišnog učešća.</p>	<p>U odsustvu komercijalnih aktivnosti na veleprodajnom nivou, struktura ponude na veleprodajnom nivou se utvrđuje na osnovu podataka o tržišnim učešćima na maloprodajnom nivou, tj. na osnovu internih transfera maloprodajnom segmentu od strane vertikalno integrisanih mobilnih operatora.</p> <p>Iako postoji trend rasta ukupnog broja korisnika na tržištu, tržišni udjeli operatora su relativno stabilni već duži vremenski period. Imajući u vidu da crnogorsko tržište mobilne telefonije ima karakteristike zrelog tržišta kao i visok stepen penetracije u mobilnoj telefoniji, očigledno je da su postojeći operatori spremni da očuvaju stabilnost tržišta i maksimiziraju svoje prihode (ograničavajući mogućnost ulaska potencijalnih operatora).</p>
Godina	Operator 1 (Blue)	Operator 2 (Orange)	Operator 3 (Grey)																	
2016	36.29%	34.70%	29.01%																	
2017	35.89%	33.71%	30.40%																	
2018	34.77%	32.56%	32.67%																	
Crnogorski Telekom	4.	Analogno sličnim tržišnim učešćima operatora u ukupnim prihodima od mobilne telefonije, i	Upitno je da li se može ovakav zaključak iznijeti jer je za Telenor ARPU vs Mtel ARPU +25%.	Prosječan prihod po korisniku (ARPU) je dinamička odrednica, na čiju vrijednost direktno proporcionalno utiču cijene																

		vrijednosti pokazatelja prosječnog prihoda od mobilne telefonije (ARPU) u 2018. godini su, takodje, na približnom nivou. Vrijednosti pokazatelja su 7,86 Eura, 8 Eura i 9,9 eura kod operatora Mtel, Crnogorski Telekom i Telenor respektivno.		pretplate odnosno prihodi po tom osnovu a obrnuto proporcionalno broj pretplatnika. Izvjesne razlike u vrijednosti ARPU nisu odraz samo veličine pretplatničkih baza operatora već i poslovnih strategija i odabira ciljanih korisničkih grupa.
Crnogorski Telekom	5.	Stabilnost tržišnih učesća između operatora je pokazatelj odsutnosti dinamičnosti u konkurentnim odnosima na predmetnom tržištu. Što je veća simetrija tržišnih učesća među operatorima, veća je vjerovatnoća usklađivanja njihovih komercijalnih interesa.	Određena dinamičnost postoji pa ovaj uopšteni zaključak i nije primjenjiv na konkretno tržište koje je predmet analize.	<p>Prema Preporuci Evropske komisije drugi kriterijum je dinamičan i uzima u obzir niz strukturnih i bihevioralnih aspekata koji ukazuju da li u posmatranom vremenskom periodu, tržište ima karakteristike na osnovu kojih je opravdano nametanje regulatornih obaveza shodno novom regulatornom okviru. Agencija je razmotrila i istražila brojne karakteristike tržišta i pokazatelje, uključujući, ali ne ograničavajući se na tržišne udjele, tržišnu zrelost, potencijalnu konkurenciju, kretanje cijena, koncentraciju tržišta i druge povezane tržišne trendove koji su bili jasna indikacija da li se tržište veleprodajnog mobilnog pristupa i originacije poziva kreće ka konkurentnom rezultatu.</p> <p>Na osnovu svega navedenog, Agencija je kontaktirala da nema dovoljno jasnih dokaza o dinamici na tržištu unutar vremenskog perioda analize a koji bi ukazivao na to da će tržište težiti ka održivoj konkurenciji u</p>

				odsustvu ex ante regulacije.
Crnogorski Telekom	6.	Na osnovu podataka o broju prenesenih brojeva u posmatranom periodu uočava se značajan porast broja onih korisnika druga dva mobilna operatora koji su prenijeli broj u mrežu Mtel-a, njih oko 62%. Medjutim, ako se posmatra učešće broja prenesenih brojeva u odnosu na ukupan broj korisnika i koje iznosi 0,7%, može se konstatovati da korisnici uglavnom percipiraju ponude usluga mobilnih operatora prilično sličnim u pogledu cijena i kvaliteta usluga.	Treba uzeti u obzir da se promjena operatora dešava i na drugi način ne samo putem prenosivosti brojeva.	Nizak broj prenesenih brojeva ukazuje na percepciju korisnika da operatori imaju slične ponude i da ne postoji efikasna konkurencija.
Crnogorski Telekom	7.	Činjenica da su operatori primijenili povećanje cijena usluge mjesečne pretplate i cijene originacije poziva, odnosno on-net i off-net poziva, ukazuje na činjenicu da ne osjećaju konkurentski pritisak od drugih mobilnih operatora, niti bojazan da će se korisnici, kao rezultat povećanja cijena preorijentisati na tarifne pakete i predmetne usluge drugih operatora. Agencija je	Ako uzmemo u obzir visok procenat penetracije mobilne telefonije u CG ustvari korisnici i jesu preorijentisani na pakete drugih operatora jer koriste usluge bar dva operatora u zavisnosti od svojih potreba te strukture paketa koje koriste.	Imajući u vidu osnovnu premisu da nivo konkurencije na tržištu opredjeljuje cijene usluga, Agencija je odsustvo efikasne konkurencije potkrijepila podacima o trendu rasta cijena mjesečne pretplate i poziva kod pojedinih tarifnih paketa operatora, što nameće zaključak da operatori ne osjećaju jaki međusobni konkurentski pritisak. Slučaj koji Crnogorski Telekom u komentaru navodi se ne može dovesti u kontekst zaključka Agencije, jer se odnosi na određeni

		konstatovala da ni usluga prenosivosti brojeva nije dala željene efekte, jer nije imala za rezultat značajno migriranje korisnika.		broj korisnika koji korišćenjem usluga dva operatora koriste ili prednosti nizih cijena on net poziva ili veće subvencije kod nabavke terminalnog uređaja.
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	8.	Dinamika cijena na maloprodajnom tržištu može ukazati na to u kojoj mjeri postoji konkurencija na tržištu. U izolovanim uslovima, kad se apstrahuju drugi tržišni uticaji, sam trend povećanja cijena ukazuje na smanjenje konkurencije na maloprodajnom tržištu. Drugim riječima, tržište mora manifestovati efikasnost u korist kupaca jer se inače konkurencija ne može smatrati djelotvornom i postići željene rezultate. Primijenjeni pristup u cjenovnoj politici operatora ukazuje da predmetno relevantno tržište ne teži efikasnoj konkurenciji.	Moglo bi važiti ako se posmatra kako i sama Agencija navodi „u izolovanim uslovima " ali ne možemo posmatrati ponudu samo u odnosu na cijenu poziva ili eventualno pretplate vec se mora uzeti u obzir struktura paketa, resursi koje ista uključuje, a u slučaju Telekoma eventualno malo povećanje cijena primjera radi pretplate po pravilu znači više za više jer uključuje dodatne resurse ili neke povoljnosti tako da se promjene manifestuju i kroz korist za kupce pa ne stoji ni zaključak da tržište ne teži efikasnoj konkurenciji.	Razvoj cijena na maloprodajnom mobilnom tržištu može ukazati na to u kojoj mjeri postoji konkurencija na tržištu. Maloprodajno tržište mobilne telefonije u državama Evropske unije je duže vremena bilo pod uticajem pada cijena. Međutim, u poslednjih nekoliko godina cijene su se stabilizovale, iako se uočava trend povećanja količine saobraćaja uključene u iznos mjesečne pretplate. Nadalje, ICT cjenovna metodologija korpe mobilnih usluga koja je prezentirana u posljednjem dostupnom Dokumentu o rezultatima stepena razvoja informacionog društva (<i>eng. Measuring the information society 2018</i>), bazira se na podacima iz cjenovnika operatora i na podacima osoblja za ICT statistiku iz 193 zemlje članice ITU. Prosječna cijena korpe mobilnih usluga (<i>eng. Mobile cellular basket</i>) na nivou zemalja

				<p>članica ITU-a u 2016. godini je iznosila 12,9 USD, dok je u 2017. godini na nižem nivou i iznosila je 12,6 USD. Nasuprot tome, podaci prosječne korpe mobilnih usluga operatora u Crnoj Gori navedeni u istom izvještaju pokazuju suprotan trend. Naime, prosječna cijena korpe mobilnih usluga u 2016. godini je iznosila 9,7 USD a u 2017. godini 9,86 USD.</p> <p>Ovim Agencija dodatno potkrijepljuje pristup da trend kretanja cijena na mobilnom tržištu Crne Gore ukazuje da predmetno relevantno tržište ne teži efikasnoj konkurenciji.</p>
Crnogorski Telekom	9.	Stepen diversifikacije proizvoda	Korisnici se opredjeljuju na osnovu ukupne ponude koja uključuje kupovinu uređaja pod povoljnim uslovima, ostale povremene promotivne ponude, kvalitet usluga itd.	Agencija se slaže sa navodima Crnogorskog Telekoma, ali to ne mijenja činjenicu da postoji evidentna sličnost kod postpaid paketa operatora kada su u pitanju cijene odlaznih poziva koje su najznačajniji pokazatelj kretanja cijene usluge koja predstavlja maloprodajni segment ovog relevantnog tržišta.
Crnogorski Telekom	10.	Uočavamo jednu zakonitost kod kreiranja cjenovne strukture. Struktura je pojednostavljena u smislu utvrđivanja jedinstvene cijene za ostvarene pozive u nacionalnom saobraćaju. Sva tri operatora imaju skoro približne cijene od cca 0,15€/ min u većini	To nije opredjeljujući faktor za korisnika već ukupna struktura paketa tj uključeni resursi, povoljnosti koje se obezbjeđuju kroz redovnu ili promotivnu ponudu	Tačna je konstatacija Crnogorskog Telekoma da će se potrošači odlučiti za povoljnosti kroz promotivne ponude, i na taj način sebe vezati za operatora na period 24 ili 12 mjeseci, ali to ne demantuje navode Agencije da sva tri operatora imaju slične cijene odlaznih poziva koje su najznačajniji pokazatelj kretanja cijene usluge koja je maloprodajni segment

		<p>svojih postpaid paketa. Također, sva tri operatora imaju jedan određen broj paketa sa cijenom koja je za cca 0, 02 /min niža od gore navedene cijene. Konstatujemo veoma izraženu sličnost kod postpaid paketa operatora kada su u pitanju cijene odlaznih poziva koje su najznačajniji pokazatelj kretanja cijene usluge koja je maloprodajni segment ovog relevantnog tržišta.</p>		<p>ovog relevantnog tržišta.</p>
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	11.	<p>Razmatranjem i ovog potkriterijuma zaključujemo da predmetno relevantno tržište ne teži efikasnoj konkurenciji.</p> <p><i>Shodno navedenom, Agencija smatra da tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz mobilnih javnih komunikacionih mreža ne teži razvoju efikasne tržišne konkurencije, te da je ispunjen i drugi kriterijum Testa.</i></p>	<p>Smatramo neutemeljenim komentar da tržište ne teži efikasnoj konkurenciji i predlažemo obradivaču da još jednom razmotri tri segmenta dinamičkog potkriterijuma te komentare date na pojedine zaključke i shodno istim donese zaključak da nije ispunjen drugi kriterijum Testa.</p>	<p>Crnogorski Telekom je imao priliku da se putem javnih konsultacija izjasni za sprovedeni Test tri kriterijuma. Agencija je definisala ovo veleprodajno tržište u skladu sa relevantnim preporukama i evropskom praksom regulatora koji su analizirali predmetno tržište. Svi regulatori su u definiciju uključili pružanje usluga za sopstvene potrebe. Na navedeno upućuje i dokument Asocijacije evropskih regulatora (ERG) u svom Izvještaju o konceptu samosnadbijevanja (<i>eng.self supply</i>) od marta 2010.godine. Analogno tome, stepen konkurentnosti se u slučaju veleprodajnog tržišta, koje ne postoji u komercijalnom</p>

				<p>smislu, već se po definiciji ovog tržišta sastoji isključivo od usluga samosnadbijevanja operatora (<i>eng. Self supply</i>), ocjenjuje na osnovu podataka i zaključaka koji se odnose na odgovarajuće maloprodajno tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti odrediti je li tržište u određenom vremenskom periodu teži efikasnoj konkurenciji. Činjenica da je u relevantnom periodu učešće tri operatora ostalo na približno istom nivou, pri čemu nije postojala zainteresovanost za ulazak četvrtog operatora, ukazuje da stanje na relevantnom tržištu ne teži efikasnoj konkurenciji.</p>
Crnogorski Telekom	12.	<p>Prema mišljenju Agencije, a kako je i dokazano u prethodnim poglavljima ovog dokumenta, relevantno veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža je podložno ex ante regulaciji i to iz razloga što su kumulativno zadovoljena sva tri kriterijuma shodno članu 65 ZEK-a.</p>	<p>U skladu sa datim komentarima smatramo zaključak neutemeljenim.</p>	<p>Agencija se prilikom sprovođenja Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima i izrade definicije tržišta, vodila preporukama i smjernicama Evropske Unije, iskustvima drugih regulatora i uključila sve relevantne činjenice na crnogorskom tržištu, te smatra da je izvela korektan zaključak da je relevantno veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža podložno ex ante regulaciji.</p>
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije

<p>Crnogorski Telekom</p>	<p>13.</p>	<p>Prvi korak u postupku utvrđivanja statusa zajedničke tržišne snage i mogućnost prećutnog dogovora u oligopolističkom tržištu, prema presudi u slučaju Airtursa je identifikacija zajedničkog fokusa koordinacije (<i>eng. focal point</i>). Da bi aktivnosti u pogledu zajedničkog fokusa koordinacije bile stabilne na dugi rok trebao bi postojati vjerodostojan mehanizam za kažnjavanje ukoliko dodje do odstupanja u ponašanju od strane jednog člana oligopola.</p> <p>U tom smislu, zajednički fokus koordinacije može biti identifikovan ili na maloprodajnom ili veleprodajnom nivou, a mehanizam za kažnjavanje se može odvijati unutar funkcionalno povezanih veleprodajnih i nizvodnih maloprodajnih tržišta, kao i sa povezanim maloprodajnim tržištima.</p> <p>U većini analiza evropskih regulatora kao fokus koordinacije identifikovane su potencijalne aktivnosti na uskraćivanju ili</p>	<p>U prethodno pomenutim Smjernicama EU komisije u tački 84 poglavlja 2.2. navodi se sledeće, kada u određenim okolnostima <i>ex ante</i> regulacije na tržištu elektronskih komunikacija na kojem su prepreke ulasku novih operatora u pravilu velike ,vlasnici mreže odbiju pod razumnim uslovima pružiti veleprodajni pristup, takvo se ponašanje može radi ocjene kriterijuma transparentnosti smatrati mogućom središnjom tačkom zajedničke politike koju su donijeli članovi oligopola. Stoga, takvo odbijanje mrežnih operatora može upućivati na postojanje zajedničke politike što se uz ostale čimbenike uzima u obzir kada se provodi analiza zajedničke značajne tržišne snage. Prisutnost središnje tačke koja se temelji na uskraćivanju pristupa može se uočiti kod operatora koji ne podliježu <i>ex ante</i> obavezama u pogledu pristupa ili predvidjeti kod operatora koji podliježu takvim obavezama u vrijeme analize pod uslovom da su ispunjeni određeni uslovi. Takvi usloviti uključuju zajednički motiv da se održi znatno ili izuzetno visoka nivo prihoda na silaznom ili povezanom maloprodajnom tržištu za koju državno regulatorno tijelo utvrdi da nije u skladu s ostvarenim ulaganjima i preuzetim rizicima ili da na tržištu postoje drugi oblici zajedničke politike nepovezani s cijenama koji su povoljni za prešutno koordinirano djelovanje koje nije u skladu s maloprodajnim tržištem koje dobro</p>	<p>Uskraćivanje veleprodajnog pristupa mreži predstavljalo je središnju tačku koordinacije (<i>eng. focal point</i>) mrežnih operatora i u dokumentima drugih regulatora koji su sprovedili analize ovog relevantnog tržišta. ARCEP, francuski regulator, je smatrao da su troškovi povezani s gubitkom tržišnog udjela na maloprodajnom tržištu veći od koristi od razvoja veleprodajnog tržišta, te su stoga tri mrežna mobilna operatora-MNO, uprkos objavljenim referentnim ponudama, imali podsticaje da onemoguće potencijalnim operatorima pristup svojim veleprodajnim inputima.</p> <p>Nadalje, CMT -španski regulator prepoznao je da, i pored implementacije regulatornih obaveza transparentnosti i obaveze pristupa, mobilni operatori na indirektan način vrše uskraćivanje veleprodajnog pristupa. Naime, tržište je bilo dovoljno transparentno da bi operatori mogli otkriti odstupanja od zajednički koordinirane politike i preduzeti efikasne mjere odmazde ukoliko jedan od operatora omogući veleprodajni pristup trećoj strani.</p> <p>Mehanizam odmazde na nivou veleprodaje, u smislu pregovaranja o boljim uslovima, mogao se prenijeti i na maloprodajni nivo, odstupanjem od do tada zajednički koordinirane cjenovne politike.</p>
----------------------------------	------------	--	--	---

	<p>odbijanju pristupa. Naime, operatori čiji je segment poslovanja predmet analize imaju suštinski identičan ekonomski uticaj u odnosu na konkurente, imaju relativno simetrična tržišna učešća, pa samim tim i jasan motiv da primjenjuju koordinirane aktivnosti na tržištu odbijanjem zaključivanja ugovora o pristupu operatorima koji zavise od njihove infrastrukture i time zadrže postojeći status.</p> <p>Prema tome, fokus koordinacije odražava parametar koji je važan u smislu konkurencije. Uskraćivanje pristupa je najčešće razmatran fokus koordinacije jer operatori su često , umjesto da prodaju svoje slobodne kapacitete i frekvencije, pribjegavali uskraćivanju pristupa svojim veleprodajnim inputima.</p>	<p>funkcionise, Agenciji je poznato da ni prije uvođenja regulatornih obaveza na veleprodajnom tržištu pristupa I zapocinjaju poziva iz mobilnih mreža operatori nijesu odbijali da pruže pristup nekom drugom operatoru jer prosto takvog zahtjeva nije ni bilo. Razloge za to ne treba tražiti u „krivici“ operatora već da prosto nema interesovanja drugih operatora za ulazak na to tržište što je jasno i prema neizainteresovanosti drugih operatora da učestvuju na aukciji RF spectra 2016 a ni to da koristi mogućnost da bude mobilni virtuelni operator.</p>	<p>Slične konstatacije kod sagledavanja tzv. središnje tačke koordinacije zastupljene su i u analizi MCA, regulatora iz Malte, koji ukazuje da i pored prisustva referentnih ponuda za pristup mrežama mobilnih mreža, ponašanje članica oligopola ukazuje na svjesnost o poslasticama primjene mehanizma odmazde u slučaju odstupanja od zajedničke politike, kako na veleprodajnom tako i na maloprodajnom nivou, a koji bi predstavljao prijetnju povratkom u stanje efikasne konkurencije.</p> <p>Dakle, ako članovi oligopola imaju dovoljno sličan položaj na tržištu, odstupanje od dogovorene politike znači prelazak na efikasnu konkurenciju sa povoljnijim ishodom za krajne korisnike ali ne i za njihovo poslovanje u poredjenju sa oligopolističkom pozicijom.</p> <p>Na kraju, samo dogovaranje i sprovođenje ugovora o pristupu sa potencijalnim mobilnim virtuelnim operatorima može se neopravdano prolongirati, što je takodje potvrda da samo objavljivanje referentnih ponuda za pristup i originaciju poziva nisu dovoljan dokaz da mrežni operatori nemaju interes da koordiniranim aktivnostima uskrate pristup potencijalnim mobilnim virtuelnim operatorima.</p>
--	---	--	--

Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	14.	Imajući u vidu podatke o tržišnom učešću operatora prema broju korisnika, može se izračunati da za 2016 godinu HHI iznosi 3759, za 2017. godinu 3348, dok je HHI za 2018. godinu iznosio 3336. Ovo znači da je tržište visoko koncentrisano u cijelom periodu analize.	Da poznato je pravilo da ako je HHI index veći od 1800 tržište koncentrisano, a postavlja se pitanje kako bi sa tri operatora HH index uopšte mogao biti 1800 ili nize, valjda jedino ako bi u Crnoj Gori imali pet mobilnih operatora (primjera radi ako svi imaju 20% ucesca). Stoga ova metodologiju moguće nije relativna za crnogorsko tržište sa tri operatora	Za mjerenje stepena koncentracije tržišta ali i za sagledavanje prirode konkurencije između operatora na konkretnom tržištu u određenom vremenskom trenutku mogu se koristiti različiti statistički i ekonometrijski metodi, među kojima se prema preporuci OECD-a najčešće koriste Herfindahl-Hirschman indeks koncentracije (HHI) i indeks koncentracije (Concentration ratio - CRn). Herfindahl-Hirschman indeks (HHI) predstavlja mjeru veličine operatora u odnosu na sektor i pokazuje prirodu konkurencije između operatora u sektoru. Generalni zaključak u vezi sa HHI indeksom je da on predstavlja grubu indikator konkurentskih uslova i da je uglavnom statički indikator, koji objašnjava situaciju u određenom vremenskom momentu. Imajući u vidu navedeno, primjena HHI indexa u ovom kriterijumu nije bila opredjeljujuća za zaključak po tom kriterijumu.
Operator koji je dao komentar	Kom. br.	Originalni tekst iz Nacrta Analize	Komentar	Odgovor Agencije
Crnogorski Telekom	15.	Konstatujemo veoma izraženu sličnost kod postpaid paketa operatora kada su u pitanju cijene odlaznih poziva koje su najznačajniji pokazatelj kretanja	Cijena poziva jeste važan pokazatelj ali ne i opredjeljujući faktor za korisnika već ukupna struktura paketa tj uključeni resursi a korisnik uglavnom optimizuje potrošnju koristi uključene resurse a kako uglavnom velika	Agencija je saglasna sa konstatacijom Crnogorskog Telekoma da je za krajnjeg korisnika bitna struktura paketa tj. uključeni resursi kod opredjeljivanja za konkretni tarifni paket. Međutim, kako je predmetno

		<p>cijene usluge koja je maloprodajni segment ovog relevantnog tržišta.</p>	<p>vecina korisnika koristi vise od jedne SIM kartice optimizacija potrošnje je na taj nacin jos izrazenija</p>	<p>tržište veleprodajno tržište pristupa i originacije poziva iz mobilnih mreža, Agencija je razmatrala korespondirajuće usluge na maloprodajnom nivou. U konkretnom slučaju, cijene odlaznih poziva post paid paketa operatora Agenciji su poslužile kod analize stepena sličnosti tarifnih struktura i kod analize kretanja cijena pomenutih usluga u relevantnom periodu.</p>
16.	<p>Na osnovu ove analize Agencija procjenjuje da ova tržišna struktura omogućava koordinirane aktivnosti i zaključuje da na ovom tržištu operatori Telenor doo Podgorica, Crnogorski Telekom AD Podgorica i MTel doo Podgorica imaju zajedničku značajnu tržišnu snagu.</p>	<p>Smatramo da dokumet Analize nije pokazao postojanje operatora sa značajnom tržišnom snagom.</p> <p>Smatramo da operatorima koji djeluju na crnogorskom tržištu treba ostaviti mogućnost da na komercijalnim osnovama zainteresovanim operatorima pružaju uslugu pristupa i započinjanja poziva iz mobilne mreže u skladu sa vazecim propisima. U skladu sa ovim komentarom smatramo nepotrebnim davati komentare na segmente dokumenta koji slijede.</p> <p>Cijenimo vaznim naglasiti da prema raspoloživim podacima ovo relevantno tržište nije regulisano u nijednoj zemlji EEA osim u Norveškoj.</p>	<p>S obzirom da Crnogorski Telekom u svom komentaru ističe da je norveški regulator jedini regulator koji sprovodi postupak analize i nametanja regulatornih obaveza operatorima sa zajedničkom značajnom tržišnom snagom (<i>eng. Joint SMP</i>), smatramo neophodnim ukazati na okolnosti koje su prethodile trenutnom statusu u regulaciji ovog relevantnog tržišta.</p> <p>Naime, prisustvo zajedničke dominacije, odnosno statusa sa zajedničkom značajnom tržišnom snagom (<i>eng. Joint SMP</i>), su dokazali u svojim dokumentima regulatori iz Norveške, Španije I Malte. Ostali regulatori koji su vršili analizu ovog relevantnog tržišta su dokazali status operatora sa značajnom tržišnom snagom (<i>eng. Single SMP</i>).</p> <p>Promijenjene okolnosti, odnosno ulazak mobilnih virtuelnih operatora su usloveli preispitivanje situacije na tržištu i</p>	

			<p>dokazivanje prisustva efikasne konkurencije u novijim analizama koje su sprovodili regulatori Španije i Malte. Time, pomenuti regulatori nijesu imali potrebe za daljom analizom ovog relevantnog tržišta, pa samim tim ni za nametanjem obaveza pristupa i primjene propisanog metoda regulacije cijena.</p> <p>Agencija se i u dokumentu osvrnula na situaciju u EU ističući da trenutno postoje mobilni virtuelni operatori MVNO-a koji posluju na tržištima mobilnih komunikacija u EU. U tom je smislu Agencija je zaključila da je djelovanje mobilnih virtuelnih operatora na tržištima faktor koji je doveo do promjena u tržišnoj strukturi. U skladu s tim, pozivajući se na situaciju da u Crnoj Gori ne postoji mobilni virtuelni operator koji bi djelovao na tržištu, Agencija je ocijenila da tržišna dinamika u veleprodajnom sektoru mobilne telefonije Crne Gore pokazuje znatne razlike u odnosu na države EU.</p>
--	--	--	--